
Tébolydák Magyarországon a kiegyezés után

Asylum in Hungary after the Compromise

Kozári Monika PhD

MTA Doktori Tanács Titkársága

kozari.monika@titkarsag.mta.hu

Initially submitted September 10, 2014; accepted for publication November 02, 2014

Abstract:

This paper, based on the contemporary documents, would like to analyse how the hungarian government and the house of parliament correlated to the allocation and attendance of the psychotic after 1867.

On the 28th of January, 1871 the house of parliament decided about the case of the asylums. The paper fully reviews the debate of the lower chamber. Because of this decision the government started to discuss the case. On the 15th of April, 1875 Kálmán Tisza proposed the document, which was worked out the system of asylums, by the Home Office. There were only two mental hospitals in Hungary at the time, one at Budapest (Lipótmező) and one at Nagyszében. The commite wanted the country to have asylums surrounded by fields, because these would have fitted the most. Neither of the functioning institutes could have been modified this way. Maybe the capacity of the buildings would have been enough if only the cureable psychotic were treated there, but this was not the case, as the uncureable were there too.

The incureable dangerous psychotic people were only hospitalized by the year of 1881, in an isolated institute at Angyalföld (Budapest). From 1897 there were 4 functioning governmental asylums in Hungary. By the time between the two World Wars, some bigger hospitals already had neurology department.

Keywords: asylums, history, history of mentality, Parliament, the System of Gheel (Belgium)

Kulcsszavak: tébolydák, történet, mentalitástörténet, országgyűlés, Gheel-rendszer

---

A kiegyezést követően az egészségügy irányítása a belügyminisztériumhoz került. A belügyminisztérium struktúráját Szilágyi József államtitkár dolgozta ki, 1867. március közepén. Az Elnökségen kívül 10 ügyosztály kezdte meg működését. A 9. volt a Philantropicus országos alap, ahol 10 fő dolgozott, és a 10. a Közegészségügyi ügyosztály, 4 fővel. A Philantropicus alapok ügyosztályhoz tartoztak a kórházak, gyógyszertárak, lelencek, országos tébolyda és elmebetegek ügyei (és az országos nemzeti színházi alap, ami most nem kerül érdeklődésünk homlokterébe). A belügyminisztérium felosztása nem sokáig nézett ki

így, mert már 1867 nyarán átszervezték. A VI. ügyosztály lett a Philantropia és országos alapok, a VII. a Közegészségügyi. A dualizmus egész folyamán ezek az ügykörök a belügyminisztériumhoz tartoztak, de az ügyosztályokat időnként átszervezték.¹ Az országgyűlés képviselőháza 1871. január 28-án határozatot hozott a tébolydák ügyében. Ennek az országgyűlési határozatnak volt a folyománya, hogy a minisztertanács elkezdett foglalkozni a kérdéssel. Tisza Kálmán belügyminiszter a minisztertanács 1875. április 11-ei ülésén jelentette be, hogy „miután a ministerium [a korabeli szóhasználatban a kormányt jelentette] a képviselőház által az 1871. évi január 28-án kelt határozattal oda lett utasítva, miszerint a tébolydákra nézve fennálló rendszereket tanulmányoztassa, s terjesszen ez iránt javaslatot az országgyűlés elé, a kiküldve volt szakbizottságnak erre vonatkozó jelentését legközelebb a képviselőház elé terjeszteni szándékozik”. A minisztertanács jegyzőkönyv rögzítette, hogy „helyeslőleg tudomásul vétetett”.²

Matlekovits Sándor *Magyarország államháztartásának története 1867–1893* című könyvének első kötetében³ leírta, hogy Tisza Kálmán 1875. április 15-én előterjesztette a képviselőházban azt a bizottsági jelentést, amelyet a belügyminisztériumban a tébolydák rendszere vonatkozásában kidolgoztak. Az előterjesztés szerint Magyarországon ekkor két tébolyda volt, a budapesti, a Lipótmezőn és a nagyszebeni. A lipótmezei tébolyda építését 1860-ban kezdték és 1868. december 6-án nyílt meg. 69 hold területe volt, összesen 500 elmebeteg ápolására volt felszerelve, és mindkét nemből tudott betegeket fogadni. Matlekovits leírta, hogy az építési költségeket a várépítési alapból, a társas alapból, az országos adópótlékból, a belügyi tárca költségvetéséből és vegyes bevételekből fedezték. Az intézet évente 200.000 forintot kapott a költségvetéstől, saját bevétele pedig évi 46.000 forint volt.

A nagyszebeni tébolyda építése 1859-ben kezdődött és 1863. november 19-én nyílt meg. Az építési költségeket főleg az uralkodó által erre a célra engedélyezett sorsjáték jövedelméből - amely a 400.000 forintot megközelítette -, valamint adakozásból fedezték. A nagyszebeni tébolydának 10 hold területe volt és 250, mindkét nembeli betegek ellátására felszerelték. Évente 52.000 forinttal részesedett a költségvetésből és saját bevétele évi 11.500 forint volt.⁴

A két országos tébolyda mellett több olyan kórház volt, ahol lehetőség nyílt elmebetegek ápolására. A pozsonyi országos kórházban 63 beteget tudtak ellátni és voltak helyek számukra a kolozsvári országos kórházban, a pesti Rókus kórházban, a nagyváradi, miskolci, gyöngyösi, szegedi, nyitrai és szekszárdi [Matlekovits könyvében még 'szegzárdi'] közkórházakban. Az irgalmas rend is tartott fenn kórházakat, és a budai, az egri és a pápai kórházukban elmebetegeket is el tudtak helyezni. Mindezek mellett működött egy magántébolyda is: dr. Schwartzer Ferenc budai magántébolydája.⁵ 1875 áprilisában a magyarországi gyógyintézetekben és kórházakban összesen 1200 elmebeteget lehetett elhelyezni. Mindezeket - Tisza Kálmán előterjesztése alapján - Matlekovits Sándor írta le könyvében.

Tisza Kálmán elmondta még, hogy Európa műveltebb államaiban az elmebetegek elhelyezése és ápolása négyféle rendszer szerint történik: intézeti zárt tébolydai rendszerben; cottage rendszerben; telepítvényi és végül családi ápolási rendszerben. A bizottság amellet volt, hogy a mezei birtokkal körülvett zárt tébolydai rendszer felelne meg leginkább a magyarországi viszonyoknak, de sem a lipótmezei, sem a nagyszebeni intézetet nem tudják ilyenné átalakítani. Arról nem szólt, hogy miért nem. A belügyminiszter még arról beszélt, hogy talán elegendő volna a férőhely, ha csak a gyógyítható elmebetegeket vennék föl, de nem így van, az intézményeik tele vannak a gyógyíthatatlan elmebetegekkel és így a gyógyíthatóknak nem marad hely.

A bizottság és Tisza Kálmán véleménye szerint az volna a legcélszerűbb, ha vidéken 12 ápodát létesítenének, 150-200 elmebetegre berendezve, amelyekben elsősorban a gyógyíthatatlanokat, a közbiztonságot veszélyeztető betegeket helyeznék el. Addig is, amíg ezt a tervet meg tudják valósítani, legalább egy pár helyen kellene ápodákat létesíteni és ezekbe az országos tébolydákban a gyógyíthatatlan betegeket áthelyezni. A bizottság úgy gondolta, hogy erre a célra olyan vidéki kincstári kastélyokat alakítanának át, amelyeket mezei birtok övez. Ki is választottak néhány ilyen kastélyt: Bars megyében, Máriacsalád nevű településen, 2 órányira az érsekújvári állomástól; Nyitra megyében Szent János Elefánt (?) nevű településen; Vörösberényben Veszprém megyében, a Balaton mellett; Tüskeváron, Veszprém megyében Somlyó-Vásárhely mellett; Bánfalván Sopron mellett és Szokolczán Nyitra megyében.⁶

Tisza Kálmán ekkor belügyminiszter volt Wenckheim Béla báró kormányában, majd 1875. október 20-tól 15 éven keresztül Magyarország miniszterelnöke, és ezzel párhuzamosan, néhány megszakítással belügyminiszter is.⁷ A közegészségügy irányítása és felügyelete tehát 15 éven keresztül az ő kezében volt.

Matlekovits Sándor a tébolydák kapcsán tehát ismertette a belügyminisztérium által felállított szakértő testület álláspontját, amelyet Tisza Kálmán előterjesztett. Viszont munkájának nem volt tárgya a tébolydáról 4 évvel korábban lefolytatott országgyűlési vita ismertetése, ami a mi számunkra most részleteiben is érdekes. 1871. január 28-án az állami költségvetés tárgyalása zajlott a képviselőházban, a Sándor utcában.⁸ Kállay Ödön szőlői képviselő pártolta, hogy a szülés- és lelencházak fölállítására szükséges költségeket fölvegyék a költségvetésbe, amelyet a képviselőház el is fogadott, majd Zsedényi Ede előadó ismertette az országgyűlés pénzügyi bizottságának véleményét, többek között a tébolydákra vonatkozóan.⁹ Zsedényi Ede azt mondta, hogy a tébolydai kiadásokra 1871-re 246,510 forint van előirányozva, amely 59,210 forint-tal meghaladja az 1870. évre engedélyezett 187,300 forint-ot. Ugyanis a budai tébolydára, 500 elmebeteg ápolásával számolva, 1871-re 191,598 forint-ot terveztek be, szemben az előző évi 142,098 forint-tal, amely 50,550 forint emelést jelent. A többlet abból adódik, hogy az előző évben még csak 400 elmebeteg ápolásával számoltak, de 1871-re 500 beteget vettek alapul és már 495 ápolott volt, holott még csak január vége volt. A beteglétszám emelése folytán emelni kellett az ápolói létszámot és a házi szolgák számát is, továbbá megnöttek a költségek, a fa, világítás, mosás költségei. Ezért a bizottság az előirányzott összeg megszavazását javasolta.

Zsedényi azzal folytatta, hogy az egyéb hazai kórházakban és tébolydákban ápolott elmebetegek ápolására, 1871-re 12,000 forint-ot terveztek be a költségvetésbe, amely 4,000 forint-tal több, mint az előző évi volt. Miután az ausztriai gyógyintézetekben számos olyan gyógyíthatatlan magyar elmebeteg volt akkor, akiknek az átszállítása a budai országos tébolydába azért nem volt kívánatos, mert elfoglalták volna a helyeket a gyógyítható elmebetegek elől, őket, illetve a budai tébolydában ápolott más gyógyíthatatlan elmebetegeket a budai irgalmasoknál szándékoztak elhelyezni, és az átszállítás és elhelyezés költségére 4,000 forint-ot javasoltak betervezni.

A nagyszombati országos tébolydánál 41,912 forint-ot terveztek be 1871-re, amely 5,256 forint-tal kevesebb, mint az 1870. évre engedélyezett költségvetése volt. A csökkenés [a képviselőházi napló szóhasználatában: 'kevesebbet'] onnan eredt, hogy azt vették kilátásba, hogy az ápolási költségekből több kiadást tudnak fedezni. Ami alighanem azt jelentette, hogy a nagyszombati tébolydában emelték az ápolási díjakat.

A pénzügyi bizottság tehát a tébolydákra betervezett 246,510 forint megszavazását indokoltnak tartotta – fejezte be Zsedényi Ede.

A vitában elsőként Gonda László¹⁰ ellenzéki képviselő kért szót. Előrebocsátotta, hogy a kért költségvetési tételeket megszavazni kívánja, de szükségesnek látta indoklást hozzáfűzni. A belügyminisztériumi előterjesztés „általános közigazgatási költségek”-nek címezi azokat a tételeket, amelyekről éppen szó volt, de Gonda László szerint ezeket „pedig inkább a humanizmus oltárára tett áldozatok filléreinek lehetne nevezni: azóta örömmel nézi az emberbarát a lelkesedést, azon emelkedettséget, mely minden egyes tételnél nyilatkozik. Kedvezőleg határozott már a tisztelt ház maga ily értelemben; mert a közegészségi ügynek országszerte leendő szervezetére nézve törvényjavaslatot kíván még ez ülészakban előterjeszteni.”¹¹

Gonda László igazán azért kért szót, mert a belügyminiszter azt mondta, hogy a budai tébolyda el van látva vízmedencékkel és vízvezetékkel. Az első igaz, a második viszont nem – mondta Gonda, mert a budai hegyekben nincs elegendő víz, „már földtani képződésüknél fogva, vízbőségről álmodozni is hiábavalóság”.¹² Tisztázni kell miért maradt el a vízvezeték bevezetése az intézetbe, annál inkább, mert fürdő gyógyosztályai is vannak a betegek számára, és nagyon nehéz volna a vízellátást úgy megoldani, hogy szekereken vigyék a Dunából a vizet, aminek a költségei nincsenek is betervezve a költségvetésbe. Majd arról beszélt Gonda László, hogy Magyarországon 9 megyei és 10 városi közkórház van, Erdélyben pedig 13, ez összesen 32, miközben Csehországnak egymagának 52 közkórháza van. És feltette azt a kérdést is, hogy elegendő-e a hely az elmebetegek ellátására. Nem állta meg, hogy ellenzékiént a kórház és tébolydaügy kapcsán is szóljon arról, hogy mennyire nem helyesli a kiegyezést: „e szegény magyar hazának mennyi sok milliója van kidobnivaló azon szuzerain adóra, melyet a közösügyes viszony fenntartására évenként áldoz”.¹³

Megpróbálta megbecsülni, hogy kb. hány elmebeteg lehet Magyarországon, akiről gondoskodni kell. Ismert statisztikai adatokat arról, hogy az egyes országokban hány lakosra jut egy elmebeteg. Ezek alapján nagyon alacsony számokkal számolva úgy becsülte, hogy Magyarország 15 millió lakosából minimum 15.000 fő elmebeteg van. Ennyiről kellene tehát hatóságilag – ugyan nem kizárólag államilag – gondoskodni, és ehhez képest nagyon kicsi az a létszám, amennyit az intézményekben el tudnak helyezni. Azt mondta, hogy „ideje már ezen témáról behatólag gondolkodni, mint amely kiegészítő része az országos egészségügyi, majdan létrehozandó törvénynek”.¹⁴ Végül is az ő hozzászólása és határozati javaslata lett az alapja annak, hogy a képviselőház elrendelte a tébolyda kérdés tanulmányozására a szakértő testület felállítását.

Gonda azzal folytatta, hogy a budai országos tébolyda nemcsak, hogy a célnak nem felel meg, hanem „a tudománynak igényével majdnem ellentétes közintézet”, mert „zárdai szerkezetű és az összpontosítási rendszeren alapul”. Ez mindenhol túlhaladott álláspont a művelt nyugaton. Ezt az intézményt annak idején Ausztriából rendelték meg és a prágai minta szerint építették föl. Ezzel szemben „kimutatta a tudomány, hogy az egyes vidékekre szét helyezett gyarmati rendszer szerint sokkal nagyobb sikerrel lehet ápolni és gyógyítani az elmebetegeket. Csak ily módon lehető gondot fordítani arra is, mit ismét a tudomány megkíván: hogy az egyes elmebetegek az ő saját betegségi phasisaik s megfelelő csoportozataik szerint, a minő hétféle van, nyerhessenek elhelyezést, ápolást és gyógykezelést.”¹⁵

Gonda László hozzászólása után Majláth István jegyző olvasta föl Gonda László határozati javaslatát, amely fölött megindult a vita. A határozati javaslatban az szerepelt, mondja ki a ház, hogy

1.) a belügyminisztérium a közegészségi tanács közreműködésével és szakértő tudományos férfiakból alakítandó küldöttség által szigorú vizsgálatot rendeljen el a lipótmezei

országos tébolydánál a vízmennyiségi viszonyokról és amennyiben hiányosság derülne ki, tegyen javaslatot a vízvezeték bevezetésére;

2.) a tudomány által beigazolt adatok alapján dolgoztasson ki tervezetet arról, hogy „úgy a testileg betegek, mint az elmekegyesek és hülyék ápolása és gyógyítása országszerte az ugynevezett gyarmat-rendszer kivánalmaihoz képest sikerrel eszközölhető volna”.¹⁶

Zeyk Károly a belügyminisztérium államtitkára azt válaszolta: az tény, hogy a tébolydát nem jó helyre építették, de ezt a jelenlegi [1871] kormány már úgy örökölte és nem tud rajta változtatni. Zeyk emlékeztetett rá, hogy a tébolyda akkor már csaknem egészen föl volt építve, amikor a kormány átvette a kormányrudat. A korabeli képviselőházi napló rögzítette a bekiabálásokat, hangulati elemeket is. Ezen a ponton valaki a képviselőház bal oldaláról beleszólt: „Tegye kaszányává”. Zeyk elmondta, hogy a kormány mindent elkövetett, hogy legyen víz a tébolydában, kutakat ásatott, melyek rendes körülmények között el is látják a tébolydát vízzel és csak a nyári nagy melegben nincs elegendő víz. Amíg majd a vízvezetéket be tudják vezetni, addig szekereken viszik föl a vizet. Ezt abból az összegből, a tervbe vett 4000 forintból kívánják megoldani, ami az előre nem látott nehézségekre van fölvéve a költségvetésbe. Ami a vízvezetéket illeti, Zeyk szólt arról, hogy Buda városa vízvezetéket akar bevezetni utcáiba, és a kormány már felvette a kapcsolatot a várossal ebben az ügyben. Zeyk a Gonda-féle határozati javaslat második pontjához nem akart hozzászólni, mert – mint mondta – nem szakértő a kérdésben.¹⁷

Ezt követően Lázár Ádám szólt hozzá, aki felhívta a képviselőház figyelmét arra, hogy Ausztriából és a lipótmezei tébolydából a gyógyíthatatlan elmebetegeket a nagyszebeni tébolydába lehetne szállítani, mert az csak mintegy egyötöd részben van kihasználva, nagyon jól van berendezve és felszerelve, mert előkelőbb betegek számára hozták létre. Ne álljon kihasználatlanul, miközben nagy költségen ápolatják a gyógyíthatatlan elmebetegeket Ausztriában és a budai irgalmasoknál. Ezért egy határozati javaslatot nyújtott be arról, hogy a nagyszebeni tébolydát vegyék igénybe erre a célra.

Majd Horn Ede képviselő csodálkozásának adott hangot, hogy Zeyk Károly államtitkár nem válaszolt Gonda László határozati javaslatának második részére. Horn Ede megállapította, hogy Zeyk ismeri legjobban a vízvezetékekkel kapcsolatos kérdést, de a tébolyda ügye fontos kérdés, a belügyminisztériumhoz tartozik, és aki a belügyminisztérium részéről válaszol a kérdésekre, annak kötelessége ismerni minden tekintetben többé-kevésbé az ügyet. Mindenki, aki ezzel a kérdéssel foglalkozott tudja – folytatta Horn Ede –, hogy a két rendszer, amelyet Gonda képviselő említett, néhány éve majdnem minden nagyobb európai országban a vita tárgya. Tudnia kell tehát az államtitkár úrnak, hogy a gyarmat-rendszer, amiről Gonda képviselő beszélt, majdnem 30 éve fennáll, főként Belgiumban, és a Gheel nevű falu a főhelye ennek a rendszernek. Ez a Gheel rendszer néhány éve egész Európa figyelmét magára vonta, és mind Franciaországból, mind Angliából a kormány megbízottakat küldött oda tanulmányozni az ottani rendszert, és jelentést tenni arról, hogy melyik jobb a két rendszer közül. Horn Ede úgy gondolta, hogy miután Gonda László rávilágított arra, hogy az akkori rendszer nem megfelelő és a férőhely kevés az elmebetegek ellátására, jó volna, ha a belügyminisztérium tanulmányozná ezt a kérdést, és azután egy tervet terjesztene elő az országgyűlésnek arról, vajon jó volna-e a tébolydákat a mostani rendszer szerint szaporítani, vagy a gyarmat-rendszert kellene-e bevezetni? Javasolta, hogy utasítsák erre a belügyminisztériumot.¹⁸

Zeyk Károly azt válaszolta: ő tisztában van azzal, hogy ez a két rendszer létezik, és a kormány már küldött is szakértőt Belgiumba a gyarmat-rendszer tanulmányozására, ő csak azt mondta, hogy nem lévén a kérdés szakértője, ő abban nem tud állást foglalni, hogy melyik a

jobb rendszer. És a belügyminisztérium a kérdést tárgyalás alá fogja venni és azt a rendszert fogja alkalmazni, amely a szakértők szerint helyesebb.

A képviselőház a költségvetésnek a tébolydákra előirányzott részét megszavazta. Utána dönteni kellett Gonda László határozati javaslatáról és ekkor szólásra emelkedett Ghyczy Kálmán, a nagy tekintélyű balközépi képviselő, aki 1861-ben a képviselőház elnöke volt¹⁹, és azt mondta: Gonda László határozati javaslatának az első felét, hogy a vízvezeték bevezetésének a lehetőségét vizsgálják meg és erre tervet terjesszenek elő, elfogadják, de sajnálja, hogy a képviselő a második pontra nézve nem ugyanígy járt el. Ebben is a szakértők véleményének az előterjesztését kellett volna követelnie, mert ha itt per tangentem egy olyan nagy fontosságú kérdést ők eldöntenek, hogy milyen rendszert kövessenek a tébolydákra nézve, és ha ennek következtében netán a képviselő úr indítványát elfogadják, akkor a meglévő drága épületeket is egyszerre hasznavehetetlenné teszik. Ghyczy támogatta Horn Ede javaslatát, hogy ezt a kérdést szakemberek tanulmányozzák és terjesszenek majd javaslatot a képviselőház elé. Végül Gonda László határozati javaslatát ezzel a módosítással fogadta el a képviselőház, 1871. január 28-án. A tanulmányozás pedig, mint láttuk, 4 évet vett igénybe 1875. áprilisáig.

Lázár Ádám határozati javaslatát nem fogadta el a képviselőház, mert Zeyk államtitkár azt mondta, hogy nem helyesli, ha sokan vannak egy tébolydában a gyógyíthatatlan elmebetegek, mert a tapasztalat szerint ez nehezíti a gyógyíthatók gyógyítását, és annak a híve, hogy a gyógyíthatatlan elmebetegeket külön tartásuk. A budai irgalmasoknál pedig a gyógyíthatatlan betegek vannak.²⁰

Csak 1881-ben sikerült megteremteni a feltételeit annak, hogy a gyógyíthatatlan közveszélyes elmebetegek ápolására egy önálló intézményt építsenek Angyalföldön. Tisza Kálmán miniszterelnök 1881. február 5-én nyújtotta be a törvényjavaslatot az indoklással együtt a képviselőháznak. Péchy Tamás elnök bejelentette, hogy kinyomtatják, a ház tagjai között szétosztják és „előleges tárgyalásra” a pénzügyi bizottsághoz utasítják.²¹ A pénzügyi bizottság mintegy 10 nap alatt elkészült a jelentésével és a február 17-ei ülésen sor került az ügy tárgyalására. Hegedűs Sándor volt a pénzügyi bizottság előadója, aki röviden emlékeztette a képviselőházat az előzményekre, arra, hogy a belügyminiszter 1875-ben jelentést tett a tébolydákra és már akkor döntés született arról, hogy a gyógyíthatatlanok számára külön ápodát kell építeni. Hegedűs elmondta, hogy a belügyminiszternek először a telek kiválasztásáról kellett gondoskodnia. Több telek ajánlat érkezett vidékről és a fővárosból. Azt figyelembe véve, hogy egy ilyen első intézetet pedagógiai, pénzügyi és a kórházi szervezet összefüggése szempontjából a legjobb a fővárosban helyezni el, a belügyminiszter megkérdezte a „megfelelő szakközégek”-et, majd úgy döntött, hogy az Angyalföldön eladásra kínált és az állam által megvett telken fogják ezt az intézményt felépíteni. A pénzügyi bizottság ezt ugyanazokból a szempontokból, amelyek a belügyminisztert is vezették, helyesli, azért is, mert a felszerelés egy részét az országos tébolydából – a lipótmezőről van szó – oda lehet szállítani, és az orvosok és orvostanulók is sokat tanulhatnak az ápodában, ha azt Budapesten helyezik el. A pénzügyi bizottság meggyőzőnek találta a szakértőknek a telek kiválasztására vonatkozó véleményét is, és úgy ítéli meg, hogy a hely már fekvésénél fogva sem lehet egészségtelen. Hegedűs Sándor érzékeltette, hogy voltak néhányan, akik a hely kiválasztása ellen voltak, azt hangsúlyozva, hogy egészségtelen, talán a tengerszint feletti magasságot nem találták elegendőnek, de ezt végül is részletesebben nem fejtette ki.

Ami a költségeket illeti, arról azt mondta, hogy abban a kedvező helyzetben vannak, hogy majdnem az egész építési költséget fedezni tudják azokból a tételekből, amelyeket aztán a törvény szövegébe is beleírtak. Ami pedig a terveket illeti, a két terv közül az egyik 180,000

forint, a másik 182,300 forinttal irányozza elő az építési költségeket. A belügyminiszter a drágábbat választotta a két ajánlatból és a pénzügyi bizottság megvizsgálva a terveket helyesli ezt a döntést, mert a többlet nem abból adódik, hogy cifrább épületet terveztek volna, vagy költségesebben építenének, hanem a magasabb költségeket egészségügyi szempontok figyelembe vétele okozza, magasabb szobákat terveztek, amelyek célszerűbben vannak berendezve, és raktárakat és más célokra szolgáló kiegészítő helyiségeket is terveztek. A pénzügyi bizottság helyeselte azt is, hogy az esetleges költség túllépést a belügyminisztérium terhére számolják föl. Hegedűs Sándor a törvényjavaslatot részletes tárgyalásra és elfogadásra ajánlotta.²²

Hozzászólás nem volt, a képviselőház a törvényjavaslatot előbb általánosságban elfogadta, majd Horváth Gyula, jegyző szakaszról-szakaszra felolvasta és részleteiben is elfogadták. A képviselőház a következő ülésen, 1881. február 18-án a törvényjavaslatot megszavazta.²³

Így az 1881. évi XII. tc., amelyet Ferenc József 1881. március 13-án szentesített, rendelkezett *a gyógyíthatatlan közveszélyes elmebetegek elhelyezésére szánt ápoloda felállításáról*. Az 1. paragrafus felhatalmazta a belügyminisztert, hogy a budapesti „Angyalföldön” – az idézőjel a törvény szövegében van – levő 1562. számú telekjegyzőkönyvben az 1540/a helyrajzi szám alatt bejegyzett örökáron megvett telken egy ápodlát építhessen a gyógyíthatatlan közveszélyes elmebetegek elhelyezése céljából. A 2. paragrafusban pedig felhatalmazták, hogy amennyiben az építkezési költségeket nem tudják fedezni az ápoloda törzsvagyonából, vagyis a VI. állami sorsjáték tiszta jövedelméből, valamint a VIII. állami sorsjátéknak az intézet javára szánt két kilenced részéből befolyt és a továbbiakban befolyandó részéből, továbbá a Baich-féle hagyatékból és a megyeház alapból nyert részből, és ezeknek a járulékaiból, a felmerülő hiányt a belügyi tárca terhére felszámíthassa. A törvény végrehajtásával a belügy- és a pénzügyminisztert bízták meg.²⁴ Hogy az ápoloda építése milyen fontos kérdés volt, az abból is látható, hogy törvényt alkottak róla. Az építést egyébként nem teljesen fedezte a törzsvagyon, amit rendelkezésére bocsátottak, valamint az első felszerelésére és fenntartására póthitelt kellett kérni. Ezt iktatta törvénybe az 1883. évi XVI. törvénycikk, amely összesen egy címből áll: *a gyógyíthatatlan közveszélyes elmebetegek elhelyezésére szánt ápodának első felszerelésére és az intézet 1883. évi fenntartására megszavazott póthitelről*.²⁵ Az intézményt 1897-ben fejlesztették tovább. Az 1897. évi XXXVI. tc. *a budapest-angyalföldi m. kir. állami elmeorvosintézetben új igazgatósági épület emeléséről* intézkedett.

A Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt (1875–1890) tartott minisztertanácsi üléseken néhány alkalommal érintőlegesen volt szó a tébolydák kapcsolatos kérdésekről. A tébolydák fenntartása nagy költségeket emésztett föl. 1886-ban Tisza, mint belügyminiszter bejelentette, hogy az országos tébolydák és más gyógyintézetek költségeinél az ápolás alá került elmebetegek számának a nagy felszaporodása következtében a remélhető 10.000 forint jövedelmi többlet tekintetbe vételével is az 1886. évre mintegy 15.500 forintnyi hiteltúllépés várható. A minisztertanács tudomásul vette a bejelentést, azzal a kikötéssel, hogy az adatokat a pénzügyminiszterrel is közölni kell.²⁶

1887 első minisztertanácsi ülésén Tiszának, mint belügyminiszternek az előterjesztésére jóváhagyták, hogy Dr. Niedermann Gyula, a lipótmezei országos tébolyda igazgatója számára a királyi tanácsosi cím díjmentes adományozását hozzák az uralkodónál javaslatba.²⁷ 1887 szeptemberében pedig Orczy Béla, mint a belügyminisztérium ideiglenes vezetője előterjesztette, hogy a belügyi tárcánál 1887-re milyen hiteltúllépések várhatóak. Többek között a nyugdíjagnál, a betegápolási költségeknél, a himlőoltási költségeknél, a járványi költségeknél, a tébolydai kiadásoknál, a tolonc kiadásoknál, az életmentési díjagnál,

és az angyalföldi árpada építésének a költségeinél. Amit elmondott összesen durván 230.000 forintot tett ki. (Ebben az összegben nem csak az egészségügyi kiadások voltak, hanem a belügyminisztérium más területeit, pl. a karhatalmat érintőek is.) A minisztertanács az előterjesztést tudomásul vette, az előterjesztett kiadásokat a belügyminiszter zárszámadásban igazolja.²⁸

Meznerics Iván és Torday Lajos 1937-ben írt *A magyar közigazgatás szervei 1867–1937* című könyvükben szenteltek egy fejezetet a „Betegellátási ügyek”-nek is. Ezen belül egy alfejezet szól az állami kórházakról és az elme- és idegyógyintézetekről. Szóltak arról, hogy a kórházügy országos szervezésével a forradalom és szabadságharc utáni abszolutista rendszer kezdett el foglalkozni. 1856-ban adtak ki alapvető rendelkezéseket a betegápolásról és a kórházügyről. Ennek következtében keletkeztek az állami kórházak. 1863-ban nyílt meg az első állami kórház Pozsonyban, és még ugyanabban az évben a nagyszombati királyi elme- és idegyógyintézet, 1868-ban pedig a budapesti lipótmezei elme- és idegyógyintézet, mint arról az előzőekben már Tisza Kálmán előterjesztése kapcsán is szó volt.

1881-ben határozta el az országgyűlés – mint láttuk – a budapest-angyalföldi királyi elme- és idegyógyintézet létesítését, és 1895-97 között épült a nagykállói m. kir. állami elme- és idegyógyintézet.²⁹ A budapest-angyalföldi m. kir. állami elme- és idegyógyintézet 1884-ben nyílt meg. Eleinte az 1875-ben kialakított tervekkel összhangban csak gyógyíthatatlan és közveszélyes betegeket helyeztek el ott. 1897-től azonban általában az elme- és idegbetegek befogadására szolgált. 250 beteg számára tervezték, de már 1900-ban 350 beteget kezeltek, és 1937-ben 527 ágygal működött. Férfi és női osztálya is volt. A lipótmezei intézményben megnyitásakor, 1868-ban még „csak” 500 férőhely volt, de 1900 körül már majdnem 1000 beteget kezeltek ott. 1937-ben 1133 ágya volt.³⁰ A nagykállói intézmény 1895-97 között épült. Férfi és női osztálya is volt, és ezek mellett még laboratóriuma is. 1937-ben 330 ágygal működött.

1897-től tehát már 4 állami elme- és idegyógyintézet működött. 1924-ben változtatták meg a „m. kir. állami elme- és idegyógyintézetek” nevét „m. kir. állami elme- és idegyógyintézetek”-re. A két világháború között már több nagy kórháznak is volt ideg- és elmeosztálya is.³¹

Irodalom

A hatályos magyar törvények gyűjteménye. (Magyar törvénytár). Harmadik kötet. Szerk. Dr.

MÁRKUS Dezső. Bp. Franklin-Társulat.1912.

Az 1869/72 évi országgyűlés Képviselőházi Naplója, XII. köt.

Az 1878/81 évi országgyűlés Képviselőházi Naplója, XVII. köt.

BOTOS, J: *A Magyar királyi Belügyminisztérium a dualizmus korszakában.* Bp. BM Kiadó. 1994.

KOZÁRI, M: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere.* Bp. Napvilág Kiadó, 2003.

Magyar életrajzi lexikon. I. köt. Bp. 1981.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MOL), K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek

MATLEKOVITS, S: *Magyarország államháztartásának története 1867–1893*. Bp. Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése. 1894.

MEZNERICS, I. és TORDAY, L: *A magyar közigazgatás szervei 1867–1937*. Bp. 1937.

---

¹ Botos János: A Magyar királyi Belügyminisztérium a dualizmus korszakában. Bp. 1994. BM Kiadó. 5. A belügyminisztérium strukturáját, majd az átszervezéseket részletesen ismerteti, 6–13.; A dualizmusban az intézményneveket kisbetűvel írták, én is így használom.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MOL), K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 25/MT, 1875. ápr. 11.

³ Matlekovits Sándor: *Magyarország államháztartásának története 1867–1893*. Bp. 1894. Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése. 648. A tébolydákrol szóló rész az 564-565. oldalon van.

⁴ Matlekovits, 1894. 564.

⁵ Köszönöm Pető Andreának, hogy felhívta a figyelmemet arra, hogy ez a dr. Schwartz Ferenc által alapított magántébolyda a mai Kékgolyó utcában volt, az Onkológiai Intézet helyén.

⁶ Matlekovits, 1894. 565.

⁷ Kozári Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Bp. 2003. Napvilág Kiadó

⁸ Ma Bródy Sándor utca, az Olasz Intézet működik az épületben. A képviselőház az 1871. évre vonatkozó költségvetést tárgyalta, mert az akkoriban még nem volt szokatlan, hogy az adott év költségvetése még nem volt kész január 1-én.

⁹ Az 1869/72 évi országgyűlés Képviselőházi Naplója, a továbbiakban KHN, XII. köt. 233–236. 273. országos ülés.

¹⁰ Gonda László 1869-től volt Békés városa országgyűlési képviselője volt 48-as programmal. Olaszliszván született 1831. jan. 17-én és Pesten halt meg 1872. márc. 5-én. Tanár volt és református lelkész. Pályáját Debrecenben kezdte segédlelkészként, majd 1855-től Máramarosszigeten volt tanár. 1861-ben a békési gimnázium tanára lett. A közművelődés ügyéért sokat tett, 1862-ben Békésen olvasótársaságot szervezett. 1867-68-ban Pesten az *Évnyelvi Szemle*, valamint 1868-ban az *Irodalmi Szemle* szerkesztője volt. *A hazai köznevelés ügye különös tekintettel Békés városára* című munkája 1869-ben jelent meg Gyulán. *Magyar életrajzi lexikon*. I. köt. Bp. 1981. 607.

¹¹ Gonda László hozzászólása, KHN, 1869/72. XII. köt. 233. A közegészségügyi törvény végül csak 1876-ban született meg, de ez akkor még nem volt előrelátható, és az is nagyon nagy dolog volt, hogy 1876-ban megszületett.

¹² Gonda László hozzászólása, KHN, 1869/72. XII. köt. 233.

¹³ Gonda László hozzászólása, KHN, 1869/72. XII. köt. 235.

¹⁴ Gonda László hozzászólása, KHN, 1869/72. XII. köt. 235.

¹⁵ Gonda László hozzászólása, KHN, 1869/72. XII. köt. 235.

¹⁶ Gonda László határozati javaslata, KHN, 1869/72. XII. köt. 235-236.

¹⁷ Zeyk Károly válasza, KHN, 1869/72. XII. köt. 236.

¹⁸ Horn Ede hozzászólása, KHN, 1869/72. XII. köt. 236-237. Horn Ede (1825-1875) 1870-től volt balközépi országgyűlési képviselő, majd 1875-től a kereskedelmi minisztérium államtitkára volt, de csak mindössze pár hónapot, korán bekövetkezett haláláig.

¹⁹ Majd 1875-79 között ismét ő volt a képviselőház elnöke.

²⁰ KHN, 1869/72. XII. köt. 237.

²¹ KHN, 1878/1881. XVII. köt. 62.

²² KHN, 1878/1881. XVII. köt. 143.

²³ KHN, 1878/1881. XVII. köt. 153.

²⁴ *A hatályos magyar törvények gyűjteménye. (Magyar törvénytár)*. Harmadik kötet. Szerk. Dr. Márkus Dezső. Bp. 1912. Franklin-Társulat. 10-11.

²⁵ *Magyar törvénytár*, III. köt. 449.

²⁶ MOL, K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 33/MT, 1886. nov. 11.

²⁷ MOL, K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1/MT, 1887. jan. 2.

²⁸ MOL, K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 23/MT, 1887. szept. 12.

²⁹ Meznerics-Torday, 1937. 86-87.

---

³⁰ A Meznerics-Torday szerzőpáros szerint a lipótmezei intézet 67 kat. holdon volt elhelyezve. A gyógyintézet céljaira 21 hold szolgál, a többi területen kert, erdő és sertéstelep volt 1937-ben.

³¹ Meznerics-Torday, 1937. 87.